

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LX

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL TIBERIU RUSTOIU

Colegiul editorial:

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

HORIA ION CIUGUDEAN - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

SORIN NEMETI - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

CRISTIAN IOAN POPA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

FLORIAN MATEI-POPESCU - Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
București

IOAN CAROL OPRÎȘ - Universitatea București

AUREL RUSTOIU - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

CRISTIAN SCHUSTER - Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție:

RADU OTA - redactor șef

CRISTINEL FÂNTÂNEANU - secretar de redacție

SIDONIA PETRONELA OLEA - membru

ADINA BOGDAN - membru

GEORGE VALENTIN BOUNEGRU - membru

CRISTIAN TITUS FLORESCU - membru

ILIE LASCU - membru

ANCA TIMOFAN - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

Mailing address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA

RO – 510010 ALBA IULIA

12-14, Mihai Viteazul St.

Tel. (+40) (258) 813300

www.revista-apulum.ro; www.mnuai.ro

© 2023 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LX

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXXIII

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN

Corectură: IOANA-DANIELA TRIF

Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul studiilor

Materialele nepublicate nu se restituie autorilor

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

RADU OTA, Fondarea anuarului Apulum/Creation of Apulum Yearbook.....	IX
VOLKER WOLLMANN, RADU OTA, GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, La ceas aniversar – Ion Berciu, fondatorul anuarului Apulum. Corespondență Ion Berciu – Volker Wollmann.....	XXI

STUDII ȘI ARTICOLE – STUDIES AND ARTICLES

ARHEOLOGIE & ANTROPOLOGIE

MIHAELA-MARIA BARBU, MIHAI GLIGOR, Materialul litic cioplit eneolitic din situl de la Petrești – <i>Groapa Galbenă</i> (jud. Alba) <i>Eneolithic Carved Lithic Material from Petrești - Groapa Galbenă Site (Alba County)</i>	1
MIHAELA-MARIA BARBU, IOSIF VASILE FERENCZ, Materialul litic cioplit aparținând culturii Coțofeni din situl de la Alun – Terasa Dacică 1 <i>Knapped Lithic Material Belonging to the Coțofeni Culture from Alun Site – Terasa Dacică 1</i>	33
CAROL KACSÓ, Obiective și descoperiri din epoca bronzului de la Călinești - Maramureș <i>Bronzezeitliche Funde und Befunde aus Călinești – Maramureș...</i>	45
ILIE LASCU, Descoperiri din bronzul târziu de la Pianu de Jos – <i>Câmpu de Mijloc</i> <i>Late Bronze Finds from Pianu de Jos – Câmpu de Mijloc</i>	67
NIKOLAUS BOROFFKA, HORIA CIUGUDEAN, SVEND HANSEN, Teleac – 70 Years from the First Discovery. <i>Macedonian Bronzes from the Research in 2010-2011</i> <i>Teleac – la 70 de ani de la prima descoperire. Bronzuri</i>	

	<i>macedonene din cercetările anilor 2010-2011.....</i>	89
GABRIEL BĂLAN, ADRIAN BOLOG, CRISTIAN DIMA, SILVIU POPA, DANIEL TENTIȘ, ANDREI SOFICARU, Morminte din prima epocă a fierului descoperite la Gelmar (jud. Hunedoara)		
	<i>Early Iron Age Burials Discovered at Gelmar (Hunedoara County).....</i>	129
MARIANA EGRI, ANDREEA DRĂGAN, AUREL RUSTOIU, ADRIAN CĂTĂLIN CĂSĂLEAN, MARINA MUSTEAȚĂ, GABRIEL TIBERIU RUSTOIU, Settlement and Land-Use Patterns in the Surroundings of the Iron Age Cemeteries at Sâncrai – Darvas (Alba County)		
	<i>Modele de organizare a așezărilor și de exploatare a teritoriului în arealul necropolelor din epoca fierului de la Sâncrai – Darvas (jud. Alba).....</i>	157
AUREL RUSTOIU, Commentaria archaeologica et historica (VI) 1. Comentarii cu privire la o istorie a Daciei preromane schițată de Karl Strobel 2. Din nou despre „hambarele dacice” de la Grădiștea de Munte (jud. Hunedoara)		
	<i>Commentaria archaeologica et historica (VI) 1. Comments Regarding the History of pre-Roman Dacia that Was Proposed by Karl Strobel 2. Once Again about the Dacian Granaries from Grădiștea de Munte (Hunedoara County).....</i>	193
DAN GEORGE ANGHEL, Olăritul la <i>Apulum</i> - ateliere, inventar tehnologic și produsele ceramice specifice		
	<i>Pottery at Apulum – Workshops, Technological Inventory and Specific Ceramics Products.....</i>	235
LUCIANA NEDELEA, A Statistical Analysis of the Roman Pottery Discovered within the Perimeter of the Porta decumana Pertaining to the Potaissa Legionary Fortress		
	<i>O analiză statistică a ceramicii romane descoperite în perimetrul porții decumana aparținând castrului roman Potaissa.....</i>	299
LIVIU PETCULESCU, Roman Military Equipment from Stolniceni (Râmnicu Vâlcea Town)		
	<i>Echipamentul militar roman de la Stolniceni (orașul Râmnicu Vâlcea).....</i>	319
SORIN COCIȘ, VLAD-ANDREI LĂZĂRESCU, MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Fibule pierdute – fibule regăsite. Cazul Alba Iulia		
	<i>Lost Brooches-Found Brooches. Alba Iulia Case</i>	339
ERGÜN LAFLI, MARTIN HENIG, Some Hellenistic and Roman Engraved Gemstones from Nicomedia and Bithynia (North-Western Marmara)		

<i>Câteva geme elenistice și romane din Nicomendia și Bithynia (nord-vestul Mării Marmara).....</i>	387
ANA-CRISTINA HAMAT, HOREA POP, Două inele de bronz cu gemă, descoperite la Șimleu Silvaniei <i>Two Bronze Rings with a Gem, Discovered at Șimleu Silvaniei</i>	405
MARIA NOUSSIS, Late Antique Triconch Churches in the Roman Province of Ancient Epirus <i>Bisericile în plan triconc din epoca antichității târzii din provincia romană a Epirului.....</i>	419
CĂLIN COSMA, Obiect de paradă descoperit în cimitirul avar de la Șpălnaca (jud. Alba). Artefact unicat în arheologia avară din Transilvania <i>A Parade Object Discovered in the Avar Cemetery from Șpălnaca (Alba County). Unique Artifact in Avar Archaeology from Transylvania</i>	433
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, OVIDIU-MAXIM OARGĂ, Un tezaur monetar din secolul al XII-lea descoperit la Cetatea de Baltă (jud. Alba) <i>A Monetary Hoard from the 12th Century Discovered at Cetatea de Baltă (Alba County).....</i>	445

VARIA

FÁBIÁN ISTVÁN, Colecțiile școlilor mureșene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea <i>The Collections of the Mureș County's Schools in the Second Half of the 19th Century and the 20th Century.....</i>	455
--	-----

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII **RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS**

SORIN ȘERBAN, O nouă tehnică de punere în valoare a unui vas <i>terra sigillata</i> cu decor în relief descoperit la Alba Iulia <i>A New Technique for the Valorisation of a Terra Sigillata Vessel with Relief Decoration Discovered at Alba Iulia.....</i>	465
SIDONIA PETRONELA OLEA, Tehnici de curățare în restaurarea unei statui romane din piatră din colecția Muzeului	

Municipal „Ioan Raica” din Sebeș <i>Cleaning Techniques in the Restoration of a Roman Stone Statue from the Collection of the „Ioan Raica” Municipal Museum in Sebeș.....</i>	473
--	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

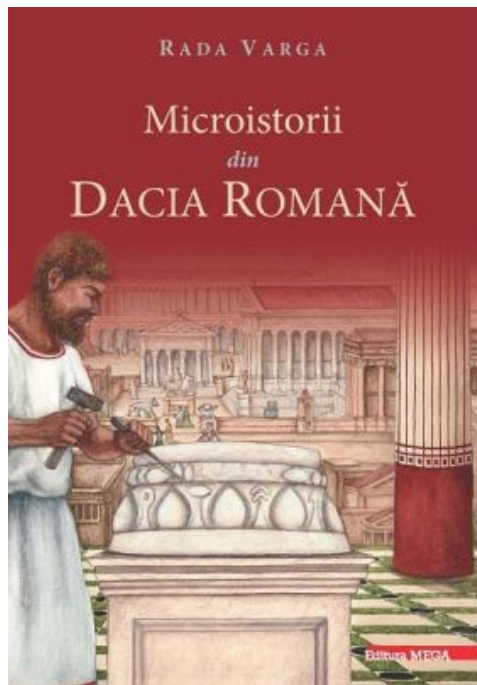
REVIEWS AND READER'S NOTES

RADU OTA, Rada Varga, <i>Microistorii din Dacia Romană</i> , Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2022, 131 pagini, 9 ilustrații alb-negru și color.....	487
GEORGE BOUNEGRU, Oana Tutilă, <i>Bijuterii romane din aur din colecțiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane</i> , Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2022, 74 pagini.....	491

COMEMORARE

COMMEMORATION

SABIN ADRIAN LUCA, Omagiu regretatului profesor Iuliu Adrian Paul/ Homage to the Late Professor Iuliu Adrian Paul (1930-2009).....	493
Lista autorilor.....	499

Rada Varga, *Microistorii din Dacia Romană*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2022, 131 pagini, 9 ilustrații alb-negru și color.

Radu OTA,
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

O lucrare binevenită, scrisă cu multă lejeritate de Rada Varga, cercetătoare din Cluj-Napoca, tratează ipostaze ale vieții de zi cu zi ale Daciei romane, într-o manieră prietenoasă, cu scopul de a atrage publicul iubitor de istorie spre realitățile provinciei nord-danubiene. Ne aduce aminte de eforturile câtorva cunoscuți autori, cercetători ai epocilor La Tène și romană, care au publicat de-a lungul timpului lucrări adresate publicului larg, cum ar fi Hadrian Daicoviciu,

Dorin Alicu, Vasile Moga, Constantin C. Petolescu, Sorin Nemeti, Radu Oltean și Cătălin Pavel. Este dorința autoarei de a atrage atenția asupra importanței patrimoniului antic roman de pe teritoriul fostei provincii Dacia.

Cartea este compusă din: *Cuvânt înainte*, *Introducere*, *Dacia Romană*, zece capitole, un *Epilog* și patru *Anexe*.

Farmecul lucrării este dat de alegerea atentă a subiectelor, autoarea urmărind să capteze atenția cititorilor prin ilustrarea câtorva studii de caz sau a unor povești care s-au petrecut în Dacia romană. De aceea, este concludent și titlul, care conține termenul *microistorie*. Aceasta explică în *Cuvânt înainte* acest termen susținând că *microistoria* analizează un personaj interesant, o comunitate, un eveniment de cele mai multe ori local, dar sugestiv prin amploarea sa. Este o modalitate de a reda aspecte intime din viața unei societăți sau a unei comunități. În general, aceste *microistorii* aparțin istoriei sociale și culturale.

În *Introducere*, autoarea ne oferă câteva date generale despre Imperiul Roman, provincia Dacia, structura societății romane, izvoarele documentare care ne ajută să aflăm informații despre locuitori, armata romană în general și cea staționată în Dacia în particular.

Capitolul *Integrarea Daciei în Imperiul Roman sau despre limitele multiculturalismului* ne prezintă fenomenul romanizării și latinizarea societății

locale, problema rarității dovezilor despre populația dacică, integrată mai puțin în noua societate a cuceritorilor, despre crearea primei așezări urbane, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, care a fost, de asemenea, prima capitală a provinciei. Este de părere că romanizarea este implementarea de la vârful societății a organizării sociale și a administrației romane, iar latinizarea presupunea o asimilare în profunzime a culturii romane de către clasele inferioare ale societății, în care intra și populația autohtonă.

În capitolul *Cine erau locuitorii Daciei romane?* autoarea ne oferă, pe baza surselor epigrafice, informații despre demografia provinciei, speranța de viață, făcând paralele și cu situația din Imperiu, despre epidemii și distrugerile provocate de războaie, dar și despre elitele locale.

Capitolul *Căutând oamenii din spatele numelor* ne oferă date despre onomastica Daciei romane, semnificația și alcătuirea numelor, conglomeratul etnic prezent în provincie, emigrat din toate zărilor Imperiului.

Capitolul *Dacii după cucerire, în Dacia și în Imperiu* prezintă pe scurt starea populației autohtone după cucerire, modalitatea în care a asimilat sau nu cultura romană, dispariția aristocrației și a clasei războinicilor, și atestările dacilor pe teritoriul provinciei nou create și de pe cuprinsul Imperiului. După cum se știe, se observă o lipsă aproape totală a onomasticii dacice în epigrafia Daciei, mult mai multe exemple oferindu-ne atestările din alte provincii, unde numeroși tineri daci fuseseră recrutați în trupele auxiliare, din Britannia până în Egipt. Amintește de tăblița votivă din aur de la Germisara închinată nimfelor protectoare ale izvoarelor termale, de către Decebalus Luci, în traducere *Decebalus, fiul lui Lucius*, sau *Decebalus, sclavul lui Lucius*. Vorbește despre măturile arheologice mai ales din zona rurală, unde ceramica lucrată cu mâna poate atesta populația dacică (dar nu numai).

Capitolul *Exploatănd aurul: ilirii de la Alburnus Maior* ne prezintă modalitatea în care romanii au exploatat resursele de aur, prin aducerea unor mineri specializați din zona Dalmatiei, care s-au organizat în așezări cu un anumit specific. Exploatăările erau controlate de statul roman prin personaje de încredere, sclavi sau liberi care făceau parte din familia imperială. Acești șefi ai exploatărilor aurifere purtau denumirea de *procurator aurariarum*¹, și se ocupau de arendarea exploatărilor unor oameni de afaceri care plăteau un impozit. Cele mai interesante descoperiri legate de exploatarea minieră de la Alburnus Maior (azi Roșia Montană) sunt câteva zeci de tăblițe cerate (documente comerciale și juridice) ascunse în galerii în timpul atacurilor marcomanice din anul 168 p.Chr., și care nu mai fuseseră recuperate de proprietari. Aceste documente oferă informații despre afacerile care se desfășurau în zonă, banchete, prețuri ale

¹ Sediul acestui *procurator* era la Ampelum (Zlatna, jud. Alba).

produselor care circulau în comerț, prețuri din piața imobiliară, vânzarea și cumpărarea de sclavi etc.

În capitolul *Elita armatei romane: ala I Batavorum milliaria*, autoarea ne prezintă *ala I Batavorum milliaria*, o trupă de cavalerie foarte importantă a provinciei, care a construit castrul de la Războieni (jud. Alba), în Dacia Superior, încă din timpul lui Hadrian. Este o trupă de germanici originari din actuala zonă a Țărilor de Jos, cu centrul la Nijmegen (vechiul Noviomagus, Germania Inferior). Autoarea efectuează săpături arheologice an de an în așezarea civilă (*vicus militaris*) dezvoltată lângă castru, aflat la 2 km de salinile de la Ocna Mureș și aproximativ 50 km nord de Apulum, principalul centru urban al Daciei romane. Interesante sunt informațiile cu privire la locul de origine a trupeii, din zona Rhinului, la descoperirile arheologice de la Războieni, care atestă activitatea unității militare și a locuitorilor din așezarea civilă. Foarte interesantă este povestea câtorva artefacte care atestă cultura materială și spirituală a batavilor de pe aceste meleaguri.

În capitolul *Femeile Daciei romane* sunt relatate dovezi epigrafice cu privire la prezența feminină în provincie. Din aceste surse aflăm aspecte despre viața de familie, natalitate, și practicarea unor profesii. Din punct de vedere juridic, femeia în lumea romană a avut un statut superior față de cea din mediul grecesc. Aceasta putea deține avere și dreptul de a exercita anumite profesii. Puteau fi cosmeticiene, coafeze, moașe, administratoare ale bunurilor stăpânului sau ale soțului, bone etc. Pentru a explica mai bine rolul femeii în provincia Dacia, autoarea face paralele cu informațiile despre statutul femeii din lumea romană în general. Se constată că numele feminine reprezintă doar 15% din totalul persoanelor atestate în Dacia. Ceea ce este interesant, aspect care se întâlnește și în celelalte capitole, este faptul că realizează niște portrete sau studii de caz asupra unor personaje feminine cum ar fi Iulia Iusta, care închină un altar lui Isis Myrionima, și Tuticia Adrastilla, ambele de la Apulum.

Capitolul *Religia Daciei, între magie și realitate socială* prezintă câteva studii de caz privitoare la fenomenul religios roman: templul-spital al lui Aesculapius, unde se practica ritualul *incubatio* (zeul apare în visul bolnavului și îi indică metoda de vindecare), și unde a profesat cel mai probabil Septimius Asklepius Hermes, libert al templului și un cunoscut medic de la Apulum; cultul nimfelor protectoare ale apelor termale de la Germisara (azi Geoagiu-Băi, jud. Hunedoara), unde se afla *nymphaem*-ul în care bolnavii se vindeau de boli urinare, digestive și ale aparatului locomotor; despre dedicațiile poetice către o nimfă ale unui anume Bassus, și ale unui centurion al legiunii a V-a Macedonica, Caius Sentius Iustinus; despre povestea lui Caius Iulius Castinus, guvernator al Daciei între 215-217 p.Chr., și a sclavului său Libella, în legătură cu adorarea zeilor Mithras și Epona, un exemplu în care este ilustrată religia personală a personajelor.

Capitolul *Marginalitate și infraționalitate* ne oferă câteva informații despre gladiatori, personaje despre care sunt foarte puține relatări epigrafice sau atestări arheologice, și despre infraționalitatea reprezentată de hoții la drumul mare, numiți *latrones*, care uneori au provocat morți violente despre care aflăm din câteva inscripții de la Drobeta, Zegaia și Băile Herculane.

Capitolul *Mini-biografii din Dacia romană: Aurelius Aquila și Herculanus* ne dezvăluie poveștile interesante a două personaje: Aurelius Aquila, negustor și fost decurion (consilier local) al Potaissei (azi Turda, jud. Cluj), care pleacă în Dalmatia, în jurul anului 200 p.Chr.; Herculanus, un sclav al casei imperiale, care a trăit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa în a doua jumătate a sec. II p.Chr., și care a deținut funcția de *adiutor tabularii* (adjunct al șefului contabil al administrației locale).

Un aspect demn de remarcat este reprezentat de calitatea ilustrațiilor care reconstituie artistic scene din viața Daciei romane. Au un farmec deosebit, care conferă o atractivitate crescută cărții. Acestea au fost realizate de o serie de artiști cum ar fi Maham Zafar, care ilustrează o scenă în care un veteran urmărește pe ascuns, în pădure, o nimfă goală, imagine inspirată dintr-o inscripție funerară descoperită în Numidia, la Aquae Flavianae; același artist reconstituie artistic bazinul termal de la Germisara; apoi ilustrațiile artistei Laura Tisdell, în prima redând un soldat batav alături de un cal, precum erau și călăreții trupei auxiliare din castrul de la Războieni; iar în cea de-a doua, un portret al unei familii provinciale; un desen al lui Kok Kar Ying redă cu multă măiestrie un sculptor care este pe cale de a termina un capitel doric descoperit la Napoca, și, nu în ultimul rând, artistul Cătălin Demian, care desenează un nobil dac cu tot echipamentul său de luptă.

La finalul cărții, se află patru anexe în cuprinsul cărora autoarea oferă un glosar de termeni specifici studierii epocii romane, date despre sistemul monetar roman, o listă a împăraților romani și câteva medalioane biografice ale autorilor antici menționați în lucrare. Aceste anexe ajută cititorul nefamiliarizat cu aceste informații de specialitate să se acomodeze mai bine cu textul cărții.

Sunt cât se poate de convins că autoarea a scris această carte și pentru sufletul ei, în scopul de a lăsa în urma sa o poveste a Daciei romane pentru iubitorii de istorie. Asemenea lucrări sunt binevenite în peisajul cultural și istoriografic, meritând a fi promovate mai mult în media autohtonă.